

DOCTORAATSONDERZOEK - DOCTORATS

LYVIA DISER

Ambtenaren in witte jas. Laboratoriumwetenschap in het Belgisch overheidsbeleid (1870-1940)

KU Leuven, departement Geschiedenis, 2013. Promotor : Geert Vanpaemel; copromotor : Johan Tollebeek

Het laboratorium is vandaag een van de meest zichtbare en bekende verschijningsvormen van wetenschap en onderzoek. De man of vrouw in de witte jas, die een proefbuis tegen het licht houdt of door een microscoop tuurt, tegen een decor van glazen kolven : het is een bekend beeld en een iconische verbeelding van wetenschap. Het moderne laboratorium kreeg gestalte rond de tweede helft van de negentiende eeuw. Het presenteerde een nieuwe manier van wetenschapsbeoefening, anders dan bibliotheken, geleerde genootschappen of natuurhistorische musea : het had een institutionele inkadering eerder dan een privaat eigenaarschap, werkte in hiërarchisch teamverband, met een specifiek instrumentarium, en dat op een ruimtelijk en architecturaal afgezonderde plaats. Het was een gecontroleerde werkplek, waar de constructie van wetenschappelijke standaarden als geloofwaardigheid, objectiviteit en replicerbaarheid kon plaatsvinden. Het moderne laboratorium vond eerst ingang in het academische milieu, maar begon vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw actief te worden op een breed terrein dat onder meer universiteiten, ziekenhuizen, fabrieken en musea omvatte. Er kwamen laboratoria in steden, op het platteland, in de tropen en zelfs op zee. Ze huisden in grote gebouwen met plechtstatige gevels, in kleine lokalen, of in handige transporteerbare kits in laboratoriumauto's. De term laboratorium werd zelfs in toenemende mate gebruikt

om te verwijzen naar andere sites van wetenschappelijke bedrijvigheid zoals seminars, instituten of departementen in de humane en geesteswetenschappen. Laboratoriumwetenschap bezette vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw ook allerlei domeinen van het Belgische overheidsbeleid.

Mijn proefschrift onderzoekt de opkomst en ontwikkeling van het laboratorium als gezagdragend beleidsinstrument voor de moderne staat. Omdat het overheidslaboratorium bij uitstek in de maatschappij staat, kan de studie van dit instituut licht werpen op een aantal belangrijke kantelmomenten, niet alleen in de geschiedenis van de wetenschap, maar ook van de moderne staat en van de negentiende-eeuwse maatschappij als geheel. Een eerste kantelmoment heeft te maken met de ontwikkeling van de kennismaatschappij. Het overheidslaboratorium kreeg gestalte in een maatschappij die rond het begin van de negentiende eeuw steeds meer nood voelde om wetenschappelijke expertise in het beleid in te schakelen. De wetenschap en haar vertegenwoordigers als experts voor beleid hebben in onze maatschappij een ontegensprekelijke autoriteit verworven. Het moderne laboratorium zoals dat opkwam in de negentiende eeuw, blijkt een speerpuntinstituut voor wetenschappelijke autoriteit ten aanzien van de overheid te zijn geweest. Het slaagde er immers in, vanaf de jaren 1850 in Europa en in België vanaf de jaren 1870, zijn expertise te doen aanvaarden op steeds meer beleidsdomeinen, vaak ter vervanging van bestaande, al dan niet wetenschappelijke, experts en ervaringsdeskundigen. De vraag is wat deze perceptie heeft doen ontstaan, en welke categorieën en procedures van

laboratoriumexpertise overheden als waardevolle complementen voor het staatsbeleid beschouwden.

Een tweede belangrijk kantelmoment dat met opkomst van het overheidslaboratorium samenvalt, is de professionalisering van het negentiende-eeuwse wetenschapsbedrijf. De opkomst van wetenschap als een betaald beroep maakte het statuut van de deugdzaame, objectieve wetenschapper problematisch. In het overheidslaboratorium bij uitstek kwam het vraagstuk van neutraliteit in een spanningsveld terecht. Het overheidslaboratorium kwam immers tot stand met overheidsgeld en maakte deel uit van het staatspatrimonium. Vragen van politieke en wetenschappelijke aard botsten er voortdurend tegen elkaar op. Als expert en scheidsrechter in de maatschappij vertoonde het overheidslaboratorium daarom een grote nood aan een nieuw soort neutraliteit en aan de constructie van een nieuwe set van wetenschappelijke waarden waaruit autoriteit kon worden geput en waaraan het publiek geloof kon hechten. De medewerker van het overheidslaboratorium stond voor de taak een unieke rol en status voor zichzelf te bedenken, als geloofwaardig en gezagsvol staatsexpert, als neutrale publieke scheidsrechter en, eens te meer, als belangeloos wetenschapper.

Ten slotte was de negentiende eeuw niet alleen de periode waarin de moderne wetenschap, met het laboratorium als iconisch instituut, zich ontwikkelde, maar ook die van de opkomst van het modern bureaucratisch staatsapparaat. De gelijktijdige opkomst van deze twee grote instituten van de moderne maatschappij, de staat en het laboratorium, is een opmerkelijk gegeven. Belangrijke vragen zijn wat de zichzelf 'uitvindende' overheid precies in het laboratorium aansprak, welke

belangen wetenschappers van hun kant wensten te zien ingewilligd, en in hoeverre beide partijen in hun ambities slaagden. Dit is één set van problemen, maar een andere even prangende vraag is hoe beide instituten, de staat en het laboratorium, in het aftasten van de ander voor zichzelf en de ander een nieuwe identiteit creëerden. Het is duidelijk dat het overheidslaboratorium een drastische verandering van de rol, de praktijken, codes en identiteit van de staat markeert. Aan die identiteit is ook de vraag naar autoriteit gekoppeld : hoe veranderde het laboratorium de autoriteit van de overheid en hoe ontleende het zelf autoriteit aan de overheid?

Doorheen de periode 1870-1940 kreeg in België stilaan een nieuw en apart laboratoriummodel vorm : het overheidslaboratorium. Het bezat een eigen unieke set van praktijken, structuren, gedragingen, omgangsvormen en morele codes, die niet meer te herleiden viel tot wat op dat moment in academische laboratoria gebeurde. De laboratoriumambtenaar was er de emanatie van. In deze "overheidslaboratoriumcultuur" lichtten een aantal belangrijke kenmerken op. Een ver doorgedreven instrumentele inzet was wellicht het meest belangrijke kenmerk. De overheid zette laboratoriumwetenschap in de eerste plaats in om objectieve kennis over de maatschappij te genereren : om kwalitatieve, subjectieve fenomenen in objectieve, neutrale waarden om te zetten : cijfers, tabellen en grafieken. Het laboratorium maakte met andere woorden resultaten uitdrukbaar in cijfers en dus "grijpbaar" – registreerbaar – voor beleid. Via het creëren van een geobjectiveerde neutrale autoriteit werd het laboratorium in handen van de overheid daarnaast ook een instrument van sociale pacificatie. Overheidslaboratoria fungeerden

met andere woorden als neutrale arbiters; zij vervingen directe dwang door zachte, rationele overtuigingskracht die conflict vermeed. Ten slotte werd het overheidslaboratorium ook in belangrijke mate ingezet om prestige en moderniteit aan een project te verlenen.

Om de neutraliteit van de overheidslaboratoria te kunnen voorstaan, was het in het belang van de overheid dat er geen controverses rond deze beleidsinstrumenten bestonden. Dat was niet altijd even gemakkelijk, want in de ogen van sommigen was waren de werkmethodes van het laboratorium onstabiel en onbetrouwbaar. Om het laboratorium als een gezagsvolle neutrale scheidsrechter te doen aanvaarden, voerde de overheid dus in de loop der jaren een aantal ingrepen uit. Zo kapselde ze de overheidslaboratoria en hun medewerkers steeds steviger in de structuur van de rijksadministratie in, terwijl het contact tussen laboratoria en publiek werd beperkt. Daarnaast legde ze de praktijken van elk van de overheidslaboratoria, gaande van analysehandelingen tot het invullen van formulieren en rapporten, in detail vast. Die standaardisering van methoden en praktijken stelden het netwerk van overheidslaboratoria ertoe in staat om de relativiteit van de wetenschappelijke bedrijvigheid van elk van de laboratoriumdirecteurs op te heffen en zich naar buiten toe als één instituut te presenteren.

Het gevolg van dit alles was een toenemende isolering van overheidslaboratoria en hun medewerkers ten opzichte van de bredere wetenschapswereld en een toenemende normering – ja zelfs vervlakking – van de wetenschap die in de laboratoria werd bedreven. Efficiëntie, gebruiksvriendelijkheid, snelheid en rendement, de codewoorden van de overheidsadministratie, waren gaandeweg ook

deze van het overheidslaboratorium geworden. Dit stond in schril contrast met de cultuur die rond dezelfde tijd aan academische laboratoria bestond : daar behoorden het zich onderscheiden en laten opmerken, de persoonlijke creativiteit en innovatie tot de *core business*. Ook rijkslaboratoriumpersoneel had natuurlijk de wens om zich aan onderzoek te wijden. Hiervoor was echter geen officiële plaats. Onderzoek in rijkslaboratoria kreeg veeleer een vaag en ambigue statuut.

Kortom, doorheen de negentiende en het begin van de twintigste eeuw gingen de overheidslaboratoria een geheel unieke wetenschapswereld gaan vormen, los van de academische laboratoriumwereld. Het was een wereld – grotendeels – zonder grote figuren en zonder grote ontdekkingen of wetenschappelijke doorbraken, maar wel een waar opmerkelijke en bijzonder kunstige ingrepen op de wetenschap uitgeoefend. Wetenschap werd er getemd en eindeloos geschaafd tot een oncontroversieel en gemakkelijk hanteerbaar instrument, en dat in het licht van een groter goed, de vorming en vooruitgang van de Belgische staat en het heil van zijn bevolking. Ook de staat lijkt, naast haar politieke autoriteit, door de inschakeling van laboratoriumwetenschap, een nieuwe, parallelle identiteit voor zichzelf te hebben gecreëerd : in haar verschijningsvorm als laboratorium kon de staat zich als een technische autoriteit presenteren. Die technische autoriteit kon consensuscreërend of debatverhinderend worden ingezet.

Dit proefschrift maakt deel uit van een project rond Laboratoriumcultuur dat binnen de Onderzoekseenheid Cultuurgeschiedenis door Jo Tollebeek, Kaat Wils, Geert Vanpaelmel en Raf de Bont werd opgezet.

